

НОВИЙ ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ «ІСТОРІЯ ПОЛТАВЩИНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЧЕНОЇ ВІРИ ЖУК (1928–2008)»

І. М. Петренко

poonsku@ukr.net

*кафедра всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка,
м. Полтава*

Відома полтавська вчена-історикиня, болгаристка, краєзнавиця Віра Жук (1928–2008) мала свою власну точку зору про вік Полтави, її давню історію, перебування Полтавщини в складі Великої Скіфії, Сарматії, під владою готів, гунів, Аварського каганату, Великої і Чорній Булгарії, під ігом золотої Орди, про роль протоболгар, торків, угрів, половців та інших етносів [1].

Віра Жук, залучаючи матеріали археологічних розкопок і письмових джерел іноземного і вітчизняного походження, запропонувала визначити вік Полтави. Вчений мала власний погляд на багато запитань давньої та середньовічної історії України та зокрема, Полтавщини. Її точка зору відрізнялася від офіційної, що є абсолютно нормальним і закономірним. Відомо, що істина народжується на перетині різних думок, дискусій і достовірних аргументів. Віра Жук, з'єднавши артефакти і матеріали письмових документів, запропонувала альтернативну точку зору.

У червні 2021 року завдяки ініціативі слухачів проєкту «Університет третього віку» Полтавського університету економіки і торгівлі, а саме – слухачів «Краєзнавчий студій Полтавщини» (викладач – д.і.н., проф. Ірина Петренко) з'явилася ідея створити новий унікальний туристичний маршрут. Слухачка Наталія Ковинським, яка є ініціатором створення проєкту-садиби зеленого туризму «Шляхами хана Кубрата» в с. Писарівка Полтавського району (поруч с. Мала Перещепина, де знаходиться поховання хана Кубрата) виступила натхненницею нового туристичного напрямку. Д.і.н., професор Ірина Петренко розробила унікальний авторський маршрут «Історія Полтавщини в дослідженнях історика Віри Жук».

Було проведено вже кілька екскурсій, які викликали захоплення і позитивні відгуки у екскурсантів. Це абсолютно новий маршрут, аналогів якого ще не було в Україні. Він ґрунтується на дослідженнях ученої Віри Жук, її відкриттях, і зовсім нових поглядах на давню і середньовічну історію України і, зокрема Полтавщини. Крім того, новий туристичний маршрут побудований на інтеграції науки, освіти і зеленого туризму.

Завдяки дослідженням казанського історика-джерелознавця Фаргат Габдул-Хамітовича Нурутдінова, який зберіг і в 90-х роках ХХ ст. і ввів у науковий обіг частину давньоболгарських літописів, в історичній науці стався переворот. Віра Жук листувалася з Фаргат Нурутдінова і він поділився з нею матеріалами давніх літописів. Дослідження Віри Жук останніх років були засновані на використанні частини російського перекладу стародавнього південнобулгарського (Карачаївсько-булгарського) зводу літописів

«Наріман Тарихи» («Історія Нарімана») Даіши Караджа, початок якому було покладено в Північному Кавказі, а в 1391 року він потрапив у Волзьку Булгарію. На початку XVI століття літопис продовжив казанський літописець Наріман, ім'я якого і отримав звід, який дописувався в Поволжі до XVIII століття. Оригінал цього унікального історичного джерела, який був написаний на мові тюрки, не зберігся. До наших днів дійшов російський переклад, який дивом уцілів і зберіг казанський вчений-історик, дослідник цих літописів Фаргат Нурутдінов.

У «Наріман таріхи» описується історія всієї Булгарської імперії і її «уламків» (територій, які були в її складі в різні історичні періоди), починаючи з початку нашої ери і до XVIII століття. Давньобулгарські літописи пов'язують історію Полтави з численними племенами і етносами, які в різні історичні періоди жили поруч з булгарами, були в залежності від Великої і Волзької Булгарій, починаючи від фракійців, скіфів, сарматів та інших. У цих історичних джерелах міститься дуже багато цікавих даних про давню історію України та безпосередньо Полтавщину.

Саме важливі історичні факти з цих літописів і дали нам можливість покласти початок нового туристичного маршруту з інтеграції науки, освіти, зеленого туризму «Історія Полтавщини в дослідженнях вченої Віри Жук (1928–2008)». Ці літописи визнані не всіма вченими, багато їх критикують і заперечують. Але від істини нікуди не дітися, тому багато сучасних істориків їх використовують. Ці джерела розкривають невідомі сторінки історії стародавніх булгар і багатьох народів у взаємозв'язку подій і фактів, досить логічно вписуються в загальну історичну картину Європи і Азії.

Маршрут починається з Полтави, де екскурсанти мають змогу побачити Державний архів Полтавської області (вулиця Пушкіна, 18/24), в якому протягом 22 років (1955–1978 рр.) працювала Віра Жук. До недавнього часу на приміщенні архіву була меморіальна дошка вченої, виготовлена на кошти сім'ї Віри Жук і благодійні внески, виконана полтавським художником-скульптором Сергієм Козловим. Однак кілька років тому дошка була демонтована керівництвом архіву. Нині стоїть питання про повернення дошки (виготовленні нової). Далі є можливість оглянути факультет історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, де Віра Жук працювала з 1978 по 1986 рік (до виходу на пенсію), а потім співпрацювала з факультетом до кінця свого життя.

З першої чверті VII ст. давньобулгарські літописи згадують сучасну Полтаву під назвою Балтавар як ставку Кубрата, хана, засновника Великої Булгарії. Напевно, Кубрата тут приваблювало дуже вигідне стратегічне положення і красива місцевість – гори, ліси, річки, адже тут здавна протікало і впадало неподалік в річку Ворсклу кілька її приток, відомих уже пізніше під сучасними назвами – Лтава, Полтавка (Тарапунька), Очеретянка. Туристи мають можливість візуально оглянути сучасну Полтаву як древній Балтавар.

Потім екскурсанти виїжджають за межі міста і перша зупинка смт Козельщина Кременчуцького району. Туристів там зустрічає місцевий краєзнавець, дослідник Іван Кравченко. Туристи оглядають відомий Різдва Богородиці Козельщинський жіночий монастир, який є діючим. Віра Жук присвятила йому одну зі своїх останніх книг «Перлина Козельщини» (співавтор Г. Сердюк) [2]. Захоплююча розповідь Івана Кравченко про історію будівництва, руйнуванні і відновленні монастиря заворожує слухачів. У екскурсантів є можливість доторкнутися до списку Козельщинській чудотворної ікони Божої Матері. На території Козельщини є залишки понад 60 курганів, пам'ятники епохи неоліту, бронзи, сарматського часу. Туристи мають можливість побачити їх по ходу руху автобуса.

Потім екскурсанти відвідують Шар-гору. Ще до початку ХХ століття в горах, що оточують річку Говтва з півдня і заходу зберігалися сліди древніх укріплень: на найбільшій з них – на Шар-горі, де були залишки валів, які вели з півночі і сходу на сусідню гору – залишки невеликого земляного укріплення пізнішого походження, ймовірно, пристосованого для дії артилерії вже за часів козацтва. Між ними знаходилася піднесена рівнина без рослинності під назвою Лиса Гора. Вважали, що верхні її шари були зняті в давнину для відсипання вала або для двох величезних курганів, розташованих на високих точках згаданих гір. На думку одних дослідників кургани були наглядовими пунктами, за твердженнями інших – братськими могилами загиблих в боях.

У кількох місцях Шар-гори ще в ХХ столітті зберігалися сліди печер. На цій же горі збереглися і підземні ходи, які були складовою частиною говтвянських укріплень. Саме на Шар-горі екскурсанти оглядають камінь, який, ймовірно, був на могилі хана Органи, дядька хана Кубрата – засновника Великої Булгарії. Відомо, що батько Кубрата – князь придунайського Булгарського князівства Албурі Аскал, який служив Візантійській імперії, загинув після нападу аварських булгар в районі сучасного міста Ясси. Його вдова залишилася з двома синами Кубратом і Шамбат. Ймовірно, що за вірну службу батька дітей взяли на виховання в Константинополь, у двір візантійського імператора, де вони виховувалися до повноліття. Булгарський бейлик почав розпадатися, але частина його зумів зберегти дядько Кубрата, брат його матері Органа. У 619 році він прийняв християнство. Про це свідчить золотий перстень з написом «Патрицій Органа», знайдений згодом в похованні Кубрата.

Про поховання Органи давньобулгарські літописи свідчать частково. Але в них є згадка про те, що його могила знаходиться на відстані «дня шляху» від літньої резиденції хана Великої Булгарії Кубрата під назвою Балтавар, яка була на місці сучасної Полтави. Цілком зрозуміло, що відвідуючи могилу свого дядька, Кубрат їхав на коні. Кінний ж «день шляху» в перерахунок на наші виміри дорівнював 50–75 км. Перед вченими постало питання: що на території приблизно 75 км від Полтави на південь може нагадувати про поховання Органи? Як відомо, тюркомовні давні булгари дбайливо ставилися до могил предків, свято їх берегли. Органа був скромною і

мудрою людиною, яка не мала великих багатств. У 620 році він сам передав владу Кубрату, напевно, розуміючи, що високоосвічений молодий правитель зробить для країни більше, ніж може зробити він сам. Напевно, саме тоді Органу передав племіннику і свій золотий перстень з написом «Патрицій Органа», отриманий після хрещення.

Органа міг бути похованим без особливих коштовностей. А якщо і були вони в могилі, то могли бути розграбовані пізніше. Але на його місці повинен бути обов'язково якийсь знак. Адже туди їздив хан Кубрат на уклін до могили дядька. І цей знак мав зберегтися довго, як потім століттями стояли кам'яні баби на половецьких могилах. Але що нам нагадує про це? Одним із стародавніх поселень сучасної Полтавщини було місто, яке згадується в давньоруських літописах під назвою Голтав і Голта, потім Голтва. Нині це назва зберегло село Говтва біля смт Козельщина Кременчуцького району.

Давня Говтва (Голта) займала дуже вигідне стратегічне положення. Розташовувалася вона на правому березі річки Псел при впадінні в неї річки Говтва, на високому мисі. Ймовірно, будувався місто як фортеця ще в стародавні часи за часів Чернігово-тмутараканського князя Мстислава Володимировича, який розширював і зміцнював межі свого князівства, переселив на лівобережжя багато майстрів-болгар і тюркомовних, і вже слов'янізованих. Потім Говтва була під владою печенігів, половців, до кінця XI століття древнє місто було центром хана Ітларя. Потім ці землі перейшли під владу його сина Бунека (в давньоруських літописах Боняк, Буняк).

У 2008 році історик Віра Жук опублікувала сенсаційну книгу «Новий погляд на історію Полтавщини й України», з неї випливає, що в древніх булгарських літописах Голтав згадується під назвою Барис – Інеш, а ще Кукаган («ку – «камінь» і «каган» і означає «камінь кагана») [3]. Для дослідників це була сенсація!!! Справа в тому, що в Говтві, на Шар-горі, довгий час лежав величезний гранітний камінь майже квадратних розмірів, а поверхню більш була овальної форми. Висота і ширина його досягають приблизно метр, а довжина – більше. Як і коли сюди міг потрапити цей величезний камінь в Говтва, коли поклади граніту були в районі сучасного Кременчука?

Можливо, в давнину, лежав він на вершині Шар-гори, або поруч з нею, на могилі дядька хана Кубрата Органу. Зазначені події і факти підтверджують теорію історика Віри Жук. Екскурсанти мають унікальну можливість побачити камінь, доторкнутися до нього. На вершині Шар-гори камінь був встановлений місцевим краєзнавцем Іваном Кравченко, спочатку він лежав нижче біля річки. Його первісне розташування він може показати і це місце чекає ще розкопок професійних археологів!!!

На наступний день туристи відвідують смт Нові Санжари, де місцевий екскурсовод розповідає про історію цього давнього козацького поселення та показує місцеві пам'ятки старовини. Потім за кілька кілометрів від Нових Санжар розташована могила хана Кубрата, який створив в Приазов'ї власну державу Велика Булгарія (619/630–670 рр.). Межі держави розширилися до Середнього Подніпров'я, куди була перенесена

літня резиденція правителя – Балтавар (сучасна Полтава). У 1912 році поховання було виявлено випадково. Були знайдені залишки дубових брусів з обривками шовкової тканини, затканої золотими нитками, що могло вказувати на те, що в могилі була дерев'яна труна, крім цього були знайдені фрагменти кісток.

Вміст Перещепинського поховання знаходиться в Ермітажі в Санкт-Петербурзі. Скарб включає в себе понад 800 предметів, зокрема 19 срібних і 16 золотих посудин. Загальна вага Перещепинського золота перевищує 25 кг, срібла – 50 кг. Це найбільший скарб Східної Європи. Після смерті Кубрата його землі були розділені між його синами, які не змогли встояти перед натиском сильних ворогів – хазар. «В єднанні – сила» – головна заповідь мудрого Кубрата – залишається актуальною і тепер!!!

Пам'ятник хану Кубрату в селі Мала Перещепина був встановлений в 2001 році за ініціативою редактора одеської газети «Роден край» Дори Костової. У самому селі в місцевій школі знаходиться болгаро-український музей, який оглядають туристи. Екскурсанти в с. Мала Перещепина відвідують місцеву Покровську церкву. Далі екскурсанти переїжджають в с. Писарівка, де оглядають місце, де була дерев'яна Миколаївська церква, спалена радянською владою в 1946 році. Нині на цьому місці встановлено пам'ятний знак. Далі переміщаються в місцевий краєзнавчий музей з унікальною етнографічною експозицією.

Наприкінці маршруту туристам запропоновано відпочинок в садибі зеленого туризму «Шляхами хана Кубрата» Наталії Ковінської. Садиба розташована біля річки Тагамлик, навколо неї розташований сад і квітник. В садибі є музей хана Кубрата і українсько-болгарських зв'язків, а також прекрасна етнографічна експозиція.

Отже, новий туристичний маршрут «Історія Полтавщини в дослідженнях вченої Віри Жук (1928–2008)» органічно поєднує науку, освіту, бізнес (зелена садиба). Частково маршрут уже був апробований і викликав зацікавленість істориків і пересічних громадян. Туристів варто залучати не лише з Полтавщини, але і з усієї України. Зазначений маршрут може слугувати прикладом для розробки подібних маршрутів в Україні і Полтавщині.

Список використаних джерел

1. Жук В. Н. Из сивої давнини. Нариси з історії України та Полтавщини. VII ст. до н.е. – XIV ст. н.е. Вид. 3-тє. Полтава: АСМІ, 2005. 384 с.
2. Жук В. Н., Сердюк Г. Д. Перлина Козельщини. Сторінки з історії Козельщинського Різдва Богородиці жіночого монастиря. Полтава: Поліграфічне підприємство «АСМІ», 2007. 238 с.
3. Жук В. Н., Нурутдінов Ф. Г.-Х. Новий погляд на історію Полтавщини й України (За давньобулгарськими літописами). Полтава: АСМІ, 2008. 156 с.